

СЕКЦІЯ 6
АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПСИХОЛОГІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ТА СПЕЦИФІКА ПРОЯВУ СТРАХІВ
У ЧОЛОВІКІВ У ПЕРІОД ВІЙНИPSYCHOLOGICAL DETERMINANTS AND SPECIFICITY
OF THE MANIFESTATION OF FEARS IN MEN DURING THE WAR

Стаття присвячена дослідженню специфіки прояву та психологічних детермінант страхів у чоловіків різного статусу щодо військової служби в умовах воєнного конфлікту в Україні. Війна, як екстремальна стресова ситуація, руйнує звичні соціальні структури та актуалізує глибокі екзистенційні тривоги, специфічно впливаючи на психіку чоловіків у різних соціальних ролях. Дослідження чоловічих страхів у цей період дозволяє розширити теоретичні уявлення про психологічну травму та її гендерні особливості. Вивчення динаміки страхів у різних групах чоловіків (ухилянтів, осіб з бронюванням, військовослужбовців) сприяє глибшому розумінню механізмів психологічної адаптації та дезадаптації в умовах тривалого стресу. Метою статті є порівняльний аналіз актуальних страхів у трьох групах чоловіків віком 25-45 років: ухилянтів, осіб з бронюванням та військовослужбовців. Результати дослідження виявили значущі відмінності в інтенсивності та структурі страхів між досліджуваними групами. Ухилянти демонструють високий рівень загальної тривожності та страху покарання, особи з бронюванням – страх за родину, боягузтво та втрату віри, а військовослужбовці – страхи, пов'язані з безпосередньою небезпекою бойових дій та втратою контролю. Отримані дані підкреслюють вплив соціального статусу та досвіду війни на формування специфічних чоловічих страхів.

Ключові слова: війна, страх, чоловіки, емоції, переживання, невизначеність, майбутнє, військовослужбовці.

The article is devoted to the study of the specifics of the manifestation and psychological determinants of fears in men of different statuses regarding military service in the conditions of the military conflict in Ukraine. War, as an extreme stressful situation, destroys familiar social structures and actualizes deep existential anxieties, specifically affecting the psyche of men in various social roles. The study of men's fears during this period allows us to expand theoretical ideas about psychological trauma and its gender characteristics. The study of the dynamics of fears in different groups of men (evaders, persons with reservations, military personnel) contributes to a deeper understanding of the mechanisms of psychological adaptation and maladaptation in conditions of prolonged stress. The aim of the article is a comparative analysis of current fears in three groups of men aged 25-45: evaders, persons with reservations and military personnel. The results of the study revealed significant differences in the intensity and structure of fears between the studied groups. Avoiders demonstrate high levels of general anxiety and fear of punishment, individuals with reservations – fear for family, cowardice and loss of faith, and military personnel – fears associated with the immediate danger of combat and loss of control. The data obtained emphasize the influence of social status and war experience on the formation of specific male fears.

Key words: war, fear, men, emotions, experiences, uncertainty, future, military personnel.

УДК 159.942

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2025.69.2.33>

Подлівахіна В.О.

старший інспектор сектору
інформаційної підтримки
Львівське районне управління
поліції № 2

Вступ. У психологічній науці спостерігається певна нерівномірність у вивченні гендерних особливостей емоційної сфери, зокрема страхів, де фокус часто зміщується на жінок, залишаючи специфічні чоловічі переживання недостатньо розкритими. Часто існуючі соціально-культурні норми, що нав'язують чоловікам маскулінні стереотипи стриманості та емоційної незворушності, можуть призводити до прихованого або спотвореного прояву страхів, ускладнюючи їхню ідентифікацію та розуміння. Сучасний соціально-політичний контекст, особливо в Україні, характеризується підвищеною нестабільністю та численними стресогенними факторами, що можуть генерувати нові або загострювати вже існуючі страхи у чоловіків, пов'язані з безпекою, майбутнім та особистою адаптацією. Війна є потужним травматичним фактором, що спричиняє широкий спектр емоційних реакцій,

серед яких страх посідає центральне місце, проте його специфіка та детермінанти у чоловіків можуть відрізнятися від жіночих переживань через соціально-гендерні ролі та очікування.

Аналіз останніх досліджень. Зарубіжні наукові дослідження чоловічих страхів характеризуються мультидисциплінарним підходом, інтегруючи генетичні, біологічні, соціально-психологічні та клінічні парадигми. Часто ці дослідження акцентують увагу на впливі ендогенних факторів на прояви страхів у чоловіків. Соціально-психологічні дослідження, зокрема аналіз страху невдачі розкривають вплив маскулінних гендерних ролей та соціальних імперативів на формування специфічних чоловічих страхів [5; 6; 7]. Клінічні дослідження зосереджуються на диференційній діагностиці тривожних розладів у чоловіків, розробці гендерно-чутливих терапевтичних інтервенцій та

подоланні стигматизації емоційної експресії [8; 9]. Загальною тенденцією є еволюція від порівняльних гендерних аналізів до поглибленого вивчення унікальних конфігурацій страхів у чоловіків та детермінуючих їх біопсихосоціальних факторів, включаючи вплив домінуючої маскулінності.

Численні наукові дослідження зосереджують увагу на страхах, пов'язаних із сексуальним життям. Наприклад, у працях С. Кочаряна, Alves L., Alves G. зустрічаємо акцент на страхах чоловіків, що стосуються невдач в інтимній сфері, незадоволення партнерки або соціального осуду. Ці страхи можуть бути посилені тиском маскулінних стереотипів щодо сексуальної майстерності чоловіка та потенції. Дослідники також звертають увагу на синдром очікування сексуальних невдач, як окремий феномен, що впливає на чоловічу сексуальну функцію та самооцінку [3; 6]. Крім того, вивчається взаємозв'язок між традиційною маскулінністю та чоловічим страхом у публічному просторі, де ситуації, що кидають виклик маскулінній ідентичності, можуть викликати тривогу та страх. Також виявляється поширеність дослідження «чоловічих» страхів, пов'язаних з відповідальністю, особливо у контексті створення сім'ї та кар'єрного зростання.

Українські наукові дослідження чоловічих страхів в умовах воєнної агресії пропонують низку досліджень та обґрунтувань їх загострених проявів, викликаних безпосереднім впливом макросоціальних травматичних подій. Зазвичай специфіка таких страхів пов'язують із страхом за фізичну безпеку власну та близьких, страх соціальної деградації та втрати ідентичності, екзистенційну тривогу щодо майбутнього. У працях вітчизняних науковців аналізуються варіативні психоемоційні модули соціального страху, їхня флуктуація та синергетична взаємодія з іншими афективними станами в умовах пролонгованого стресу [1; 2; 4; 5].

Досліджуються особливості маніфестації страху у різних соціальних когортах чоловічого населення, зокрема у цивільних, комбатантів та внутрішньо переміщених осіб. Тому часто страхи досліджуються з урахуванням їхніх індивідуальних та соціокультурних контекстів, а також феномену соціального страху, який спостерігається у реакціях на воєнну ситуацію. Деякі дослідження вказують на наявність специфічних чоловічих страхів, страх невідповідності образу «справжнього чоловіка» (наприклад, прояв «слабкості» або емоційності), а в умовах соціально-політичної нестабільності, зокрема в Україні, зростає актуальність страхів, пов'язаних з безпекою, війною та майбутнім.

Виклад основного матеріалу. Для проведення дослідження нами було виокремлено групи чоловіків, що різняться залежно від їхнього статусу щодо військової служби: ухилинти, особи з бронюванням та військовослужбовці у віці 25-45 років.

Аналізуючи детермінанти та особливості страхів у кожній із вищезгаданих груп зазначимо, що основною причиною страху у групі ухилинтів

є страх перед мобілізацією, яка сприймається як пряма загроза життю та здоров'ю через участь у бойових діях. Додатковими детермінантами виступають страх перед невідомістю військової служби, відірваністю від звичного життя, втратою особистої свободи та відповідальності перед державою. Соціальний аспект також відіграє роль, включаючи страх соціального осуду за ухилення та потенційні юридичні наслідки. Екзистенційні страхи можуть проявлятися через усвідомлення власної безпорадності перед системою та страх втрати контролю над власною долею.

Для групи осіб з бронюванням характерний більш складний спектр страхів. З одного боку, існує полегшення від відсутності безпосередньої загрози мобілізації, проте зберігається страх за близьких, які можуть бути залучені до військової служби або перебувати на територіях, що зазнають обстрілів. Також може виникати страх соціальної несправедливості або провини вцілілого, усвідомлення власної відносної безпеки на тлі загальної небезпеки. Економічні страхи, пов'язані зі збереженням робочого місця та фінансової стабільності в умовах воєнної економіки, також є значущими детермінантами. Екзистенційні страхи щодо майбутнього країни та власної ролі в ній також можуть бути актуальними.

У групі військовослужбовців домінуючим є безпосередній страх смерті та поранення внаслідок бойових дій. Додатковими детермінантами виступають страх за життя товаришів по службі, відповідальність за виконання бойових завдань, страх перед полоном або зрадою. Також актуальними страхами у військовослужбовців є страх перед невідомим, страх невдачі або помилки, страх забуття про ветеранів державою, страх не знайти роботу, страх при звичаїтис до мирного життя [5, с. 498]

Психологічний тиск, пов'язаний з постійним перебуванням у стресових умовах, недосипанням, втратою близьких, може призводити до розвитку хронічного страху та тривожних розладів. Соціальні страхи можуть бути пов'язані зі страхом не виправдати очікувань командування та побратимів, а також зі страхом перед поверненням до цивільного життя з потенційними психологічними травмами. Екзистенційні страхи можуть включати питання про сенс війни та власної участі в ній.

Для визначення актуальних страхів у вибірці досліджуваних чоловіків нами було використано «Опитувальник актуальних страхів бойової обстановки», де для перших двох груп взято лише до уваги групи страхів, що стосуються загальних страхів, моральних та соціальних страхів, страхів за власне здоров'я [2, с. 73–75]. У дослідженні взяли участь 75 чоловіків, з них 20 ухилинтів, 25 чоловіків з бронюванням та 30 військовослужбовців. За результатами опитувальника було здійснено порівняльний аналіз отриманих даних. Наведено середні показники вираження страхів для кожної з досліджуваних груп (Таблиця 1).

Середні показники загальних страхів у групах досліджуваних

	Страхи	Середні значення (М)		
		Ухилянти	Особи з бронюванням	Військовослужбовці
1	Невизначеності	22,4	20,5	18,5
2	Несподіванки	21,7	22,6	20,9
3	Невідомості	23,1	22,8	23,5
4	Майбутнього	23,5	19,4	21,7
5	Невдачі	23,2	22,7	20,1
6	Самотності	23,5	18,1	17,5
7	Безпорадності	24,1	19,1	18,3
8	Помилитися	20,1	18,3	17,4
9	Залишитися без інформації	15,1	16,3	18,4
10	Ризикованих рішень	13,2	14,1	19,3
11	Відповідальних рішень	16,5	14,5	19,1
12	Марних зусиль	10,2	16,9	19,9
13	Втрати контролю над ситуацією	15,1	19,8	21,4
14	Темряви	10,2	9,1	18,3

Аналізуючи дані Таблиці 1. зазначимо, що у всіх трьох групах спостерігаються відносно високі середні показники за такими страхами, як «Невизначеність», «Несподіванка», «Невідомість», «Майбутнє», «Невдача» та «Самотність», що вказує на загальний високий рівень тривожності та невизначеності, спричинений війною, що впливає на емоційний стан усіх категорій чоловіків незалежно від їхнього статусу щодо військової служби.

У групі ухилянтів найвищі середні показники за такими страхами, як «Безпорадність», «Невизначеність», «Несподіванка», «Невідомість», «Майбутнє», «Невдача», «Безпорадність» та «Самотність», що може бути зумовлено хронічним стресом, пов'язаним зі страхом мобілізації, соціальним тиском та невизначеністю власного становища. Високий рівень страху самотності може відображати відчуття ізоляції та відторгнення як з боку суспільства, так і через самотійне дистанціювання.

Група чоловіків з бронюванням характеризується помірними показниками вираження страхів. Порівняно з ухилянтами, у них нижчі показники за такими страхами, як «Самотність» (М=18,1) та «Безпорадність» (М=19,1), що може свідчити про більшу стабільність та відчуття контролю над своїм життям. Однак, високі показники за «Невизначеністю» (М=20,5), «Несподіванкою» (М=22,6), «Невідомістю» (М=22,8) та «Невдачею» (М=19,4) вказують на збереження тривоги щодо загальної ситуації в країні та майбутніх перспектив.

У групі військовослужбовців спостерігаються найнижчі середні показники за більшістю соціальних страхів, таких як «Самотність» (М=17,5) та «Безпорадність» (М=18,3), що можна пояснити

високим рівнем згуртованості, підтримки та чіткою структурою військового колективу, що зменшує відчуття ізоляції та безсилля.

Однак, відносно високі показники за «Втратою контролю над ситуацією» (М=21,4), «Невідомістю» (М=23,5), «Несподіванкою» (М=20,9) та «Майбутнім» (М=21,7) відображають специфічні стресори військової служби, пов'язані з небезпекою та необхідністю діяти в умовах невизначеності та ризику.

Високий показник за шкалою «Втрата контролю над ситуацією» відображає об'єктивну реальність військової служби, де значна частина рішень та дій визначається командуванням, зовнішніми обставинами бойової обстановки та непередбачуваними діями противника. В умовах постійної загрози та необхідності підкорятися наказам, особистий контроль над власною безпекою та життєвими обставинами значно знижується. Цей стан може викликати відчуття безсилля, фрустрації та посилювати переживання страху, оскільки здатність впливати на потенційні небезпеки є важливим механізмом психологічного захисту.

Доволі високий показник за шкалою «Невідомість» є прямим наслідком інформаційної невизначеності, характерної для бойових дій. Військовослужбовці часто діють в умовах браку повної та достовірної інформації про плани командування, майбутні завдання, стан противника та навіть власну безпеку. Ця невизначеність породжує тривогу та страх, оскільки ускладнює прогнозування розвитку подій та підготовку до потенційних загроз.

Високий показник за шкалою «Несподіванка» відображає динамічний та непередбачуваний характер бойових дій. Раптові зміни обстановки, несподівані атаки противника, артилерійські обстріли та інші непередбачувані події створюють

постійний стан напруги та очікування загрози. Цей хронічний стан готовності до несподіванок виснажує психологічні ресурси та підсилює переживання страху.

Значний показник за шкалою «Майбутнє» відображає екзистенційну тривогу, пов'язану з невизначеністю щодо власної долі, тривалості війни, її наслідків для країни та особистого життя після повернення до цивільного життя. Постійне перебування в умовах ризику для життя загострює питання про майбутнє, породжуючи страхи, пов'язані з можливими фізичними та психологічними травмами, інвалідністю, втратою близьких та труднощами адаптації до мирного життя.

Отже, високі показники за цими чотирма шкалами у військовослужбовців відображають специфічний комплекс стресорів, зумовлених їхньою професійною діяльністю в умовах війни. Ці страхи є об'єктивно обґрунтованими реаліями військової служби, пов'язаними з втратою контролю, інформаційною невизначеністю, непередбачуваністю бойових дій та тривожними роздумами про майбутнє. Розуміння цих специфічних страхів є критично важливим для розробки ефективних програм психологічної підтримки та реабілітації військовослужбовців.

Щодо розподілу моральних та соціальних страхів відзначимо наступні особливості прояву, що подані у Таблиці 2

У всіх групах відзначається відносно високий рівень страхів, пов'язаних із соціальною оцінкою та самоповагою, що є характерним для чоловічої ідентичності, яка часто тісно пов'язана з соціальним статусом та визнанням.

Група військовослужбовців демонструє найвищі середні показники за такими моральними та

соціальними страхами «Втрати честі та гідності» (M=16,5), «Втрати віри» (M=19,9), «Виявитися боягузом» (M=19,1) та «Дефіциту задоволення базових потреб» (M=20,4).

У контексті військової служби ці страхи можуть бути пов'язані з боязню не виконати бойове завдання, підвести побратимів, порушити статут або вчинити дії, які суперечать військовому кодексу честі. Високий показник свідчить про значну значущість моральних принципів та репутації для військовослужбовців. В умовах бойових дій забезпечення елементарних потреб (їжа, вода, сон, безпека) є складним завданням. Високий показник відображає постійну тривогу щодо виживання та фізичного комфорту. В умовах війни, де щоденно людина стикається зі смертю та руйнуванням, питання віри (у справедливість, перемогу, вищі сили) набуває особливої гостроти. Високий показник відображає кризу сенсу та пошук опори у складних обставинах.

У групі чоловіків-ухилянтів відносно високі показники спостерігаються за показником «Покарання». В умовах мобілізації держава вводить юридичні санкції за ухилення від виконання військового обов'язку. Цей страх є раціональним відображенням потенційних правових наслідків, таких як адміністративна або кримінальна відповідальність, що включає штрафи, обмеження волі або позбавлення волі. Усвідомлення цих юридичних ризиків стає потужним детермінантом страху для осіб, які ухиляються від мобілізації.

Окрім юридичного покарання, існує також страх соціального осуду та стигматизації з боку суспільства, особливо в умовах війни, де захист країни сприймається як громадянський обов'язок. Ухилянти можуть боятися втратити повагу

Таблиця 2

Середні показники моральних та соціальних страхів у групах досліджуваних

	Страхи	Середні значення (M)		
		Ухилянти	Особі з бронюванням	Військовослужбовці
1	Втрати честі та гідності	12,2	14,8	16,5
2	Втрати віри	16,7	17,6	19,9
3	Виявитися боягузом	11,5	17,8	19,1
4	Стати об'єктом глузувань	17,2	12,4	18,7
5	Скоїти негідний вчинок	13,3	10,7	18,8
6	Докорів сумління	16,5	12,2	16,2
7	Дій, що суперечать моралі та совісті	12,2	14,3	11,3
8	Неможливості змінити умови існування	18,1	13,2	19,5
9	Дефіциту задоволення базових потреб	12,3	12,2	20,4
10	Покарання	20,2	11,1	16,1
11	За членів родини	17,5	19,7	18,2
12	Втрати сім'ї внаслідок мобілізації	12,3	15,5	18,6

близьких, друзів, колег та зіткнутися з негативним ставленням оточуючих. Цей страх соціального відторгнення є значущим соціально-психологічним фактором.

Страх покарання є базовим емоційним переживанням, пов'язаним з очікуванням негативних наслідків своїх дій. У випадку ухилянтів цей страх може бути посилений почуттям провини або внутрішнім конфліктом між інстинктом самозбереження та усвідомленням свого громадянського обов'язку.

Тривале перебування у стані ухилення може призводити до хронічної тривожності, пов'язаної з постійним очікуванням покарання. Отже, високий показник страху покарання у групі ухилянтів є результатом поєднання раціональних побоювань юридичних наслідків, страху соціального осуду та глибинних психологічних переживань, пов'язаних з відповідальністю та можливими негативними наслідками своїх дій.

Чоловіки з бронюванням мають найвищий рівень прояву таких страхів, як «Страх за членів родини» ($M=19,7$), «Виявитися боягузом» ($M=17,6$) та «Втрата віри» » ($M=17,8$).

Для осіб з бронюванням, які не беруть безпосередньої участі у бойових діях, фокус тривоги часто зміщується на безпеку їхніх близьких, які можуть перебувати в зоні бойових дій, на окупованих територіях або під загрозою ракетних обстрілів. Відчуття власної відносної безпеки може посилювати переживання за тих, хто є більш вразливим. Чоловіки, навіть маючи бронювання, відчувають відповідальність за добробут своїх рідних і гостро переживають за їхню безпеку в умовах війни. Постійні новини про жертви серед цивільного населення, руйнування інфраструктури та загрозу життю близьких підтримують високий рівень страху та тривоги за членів родини.

Навіть не перебуваючи на передовій, чоловіки з бронюванням можуть відчувати внутрішній тиск, пов'язаний із традиційними уявленнями про маскулінність та обов'язок захищати країну. У суспільстві, де героїзм військових є загальноновизнаним, уникнення безпосередньої участі може викликати внутрішній конфлікт та страх бути сприйнятим як боягуз. Хоча цей показник нижчий, ніж у військовослужбовців ($M=19,1$), він все одно є досить високим, що свідчить про значущість цього страху навіть для тих, хто офіційно звільнений від мобілізації на даний момент. Це може бути пов'язано з внутрішнім порівнянням себе з тими, хто воює, та страхом соціального несхвалення.

Щодо показника «Втрата віри» для осіб з бронюванням, які спостерігають за руйнуваннями та стражданнями з відносної безпеки, може виникати криза віри в гуманістичні цінності, справедливості міжнародних інституцій та навіть у власне майбутнє. Постійний потік негативної інформації про військові злочини, втрати та руйнування може підірвати віру в позитивний перебіг подій та викликати відчуття безвиході. Переживання страху за близьких та усві-

домлення власної неможливості безпосередньо вплинути на ситуацію можуть призводити до песимізму та втрати віри у краще майбутнє.

Отже, високі показники за цими трьома шкалами у групі чоловіків з бронюванням відображають специфічний набір психологічних переживань, зумовлених їхнім проміжним становищем між безпосередньою участю у війні та повним уникненням її наслідків. Страх за родину є першочерговою емоційною реакцією на загрозу близьким, страх виявитися боягузом відображає внутрішній конфлікт із соціальними очікуваннями, а втрата віри є наслідком зіткнення з жорстокою реальністю війни та її руйнівним впливом на світогляд. Розуміння цих страхів є важливим для надання цій групі адекватної психологічної підтримки.

Висновки. Результати проведеного дослідження виявили значущі відмінності у структурі та інтенсивності страхів у чоловіків залежно від їхнього статусу щодо військової служби в умовах воєнного конфлікту. Для групи ухилянтів домінуючим є страх покарання, що відображає їхнє усвідомлення юридичної та соціальної відповідальності за ухилення від мобілізації. Водночас, високий рівень загальної тривожності та соціальних страхів свідчить про значний психологічний тиск, пов'язаний з їхнім невизначеним становищем.

Особи з бронюванням демонструють специфічний профіль страхів, де провідними є переживання за безпеку членів родини, страх невідповідності соціальним очікуванням мужності та криза віри у позитивний перебіг подій. Їхнє відносне перебування поза безпосередньою зоною бойових дій не зменшує емоційного напруження, а переносить фокус тривоги на близьких та екзистенційні питання.

У групі військовослужбовців, які безпосередньо залучені до бойових дій, найбільш інтенсивними є страхи, пов'язані з втратою контролю над ситуацією, невідомістю майбутнього, несподіваними загрозами та екзистенційною тривогою. Водночас, у них відзначається нижчий рівень соціальних страхів, що може бути зумовлено підтримкою військового колективу. Специфічними для цієї групи є також страхи втрати честі та гідності, виявитися боягузом та дефіциту базових потреб, що відображає унікальні стресори військової служби.

Таким чином, війна є потужним стресогенним фактором, що трансформує структуру страхів чоловіків залежно від їхньої ролі та місця в умовах конфлікту. Отримані результати підкреслюють необхідність диференційованого підходу до надання психологічної допомоги різним категоріям чоловіків, враховуючи їхні специфічні страхи та психологічні потреби.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Довгань А., Шостаківська Н. Соціальний страх в умовах війни https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/39807/2/ICBuTS_2022_Dovhan_A-Social_fear_in_the_conditions_140-141.pdf

2. Кокун О. М., Мороз В. М., Пішко І. О., Лозінська Н. С. Теорія і практика управління страхом в умовах бойових дій : метод. посібник. Київ-Одеса : Фенікс, 2022. 88 с.
3. Кочарян Г. С. Страх сексуальної невдачі у чоловіків. *Здоров'я людини*, (3), 2018. С. 8–12.
4. Мейжис І. А., Мельничук В. М. Соціальні страхи українців у сучасних умовах розвитку суспільства. *Наукові праці Чорноморського держ. ун-ту імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». Серія «Соціологія»*. 2013. Т. 225. Вип. 213. С. 83–86. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdusoc_2013_225_213_19
5. Шулдик А., Шулдик Г. Психологічні особливості виникнення і прояву страху у військовослужбовців. *Вчені записки Університету «КРОК»*, 2025. №1(77). С. 497–504.
6. Alves, L.D.S. & Alves, G.D.C. & Machado, S. & Loureiro, M. A. Men's fears about sexual life. 2004. Vol. 61. P. 386–387.
7. Campbell Anne, Copping Lee, Cross Catharine. Sex Differences in the Subjective Experience of Fear. 2021.
8. Day Kristen, Stump Cheryl, Carreon Daisy. Confrontation and loss of control: Masculinity and men's fear in public space. *Journal of Environmental Psychology*. 2003. 23. P. 311–322.
9. Jakupcak Matthew. Masculine Gender Role Stress and Men's Fear of Emotions as Predictors of Self-Reported Aggression and Violence. *Violence and victims*. 2003. 18. P. 533–541.